j. galan

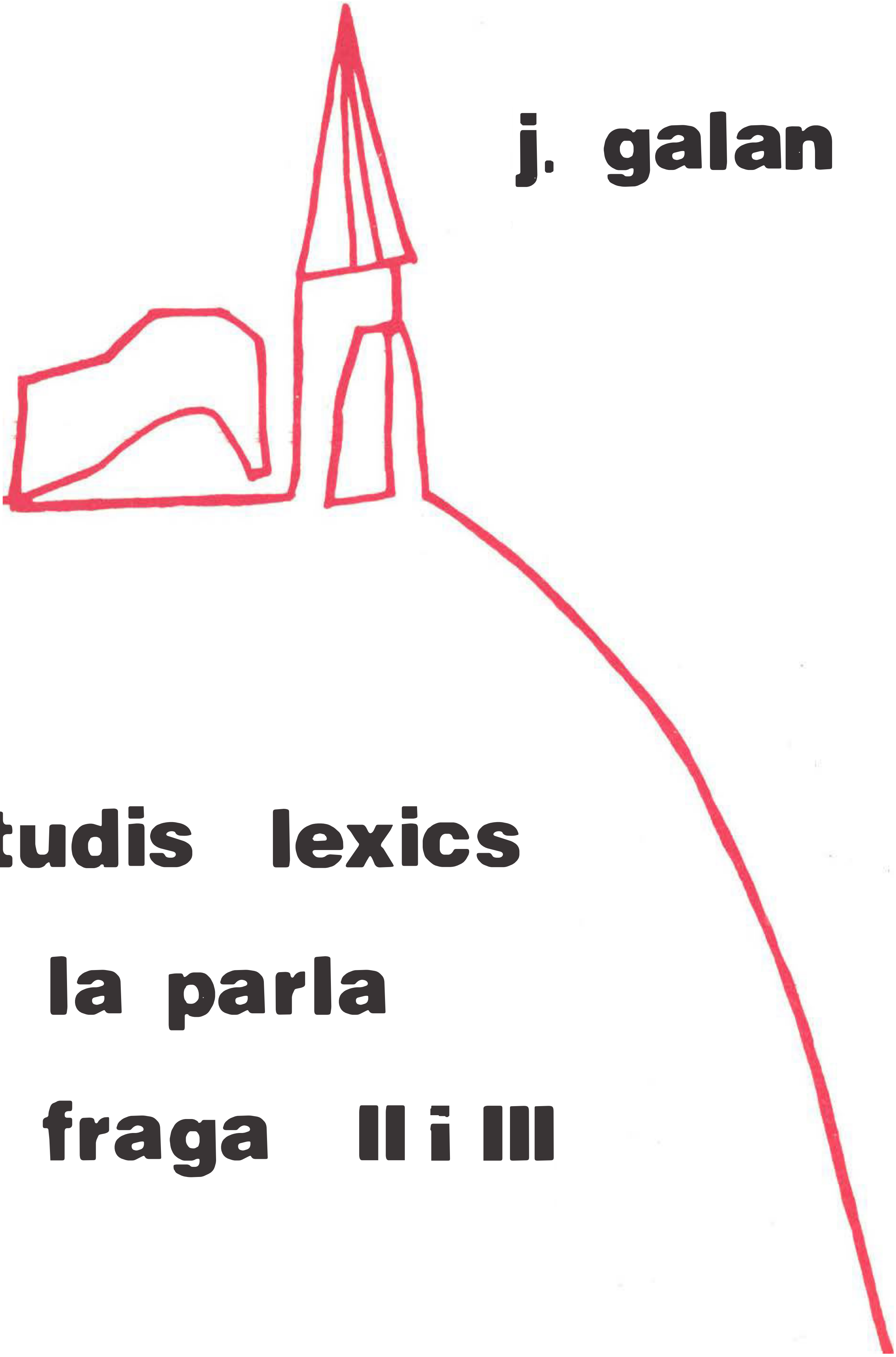

estudis lexics de la parla de fraga II i III

ESTUDIS LÈXICS DE LA PARLA DE FRAGA

VOLUM II i III

Per Josep Galan i Castañ

Edita: AFRAGA Institut d'Estudis Fragatins
Autor: J. Galan i Castañ
Imprimeix: S. Coso
D L: HU/73-85
Abril 1987

INDEX

1. Acudit
2. Adeu
3. Aixella
4. Antic
5. Aram
6. (A)recolzar
7. Argila
8. Avalot
9. Avinguda
10. Baiard
11. Bategar
12. Brevol
13. Cadira
14. Calanion
15. Canella
16. Capell
17. Catifa
18. Cel-ras
19. Celler
20. Comboiar
21. Comptes
22. Conte
23. Cop
24. Crida (fer una...)
25. Crosses
26. Dau
27. Desfeci/Desfici
28. Deures
29. Dolors
30. Dubte/dubtar
31. Eix
32. Esbarjo
33. Escambi
34. Escoles
35. Espurna
36. Estiujar
37. Estona
38. Fato
39. Fosc
40. Full
41. Gaudir
42. Gespa
43. Ginebrets
44. Grau
45. Gripia
46. Gual
47. Hisenda
48. Illa
49. Llantilles
50. Llar
51. Llavis
52. Llest
53. LLoc
54. Lluita/lluitar
55. Maduixa
56. Majoles
57. Marranxo
58. Menescal
59. Menyspreu
60. Molsa
61. Muscles
62. Nadal
63. Nau
64. Oblidar
65. Ombra
66. Onada
67. Pá
68. Palafanguer
69. Compte (para)
70. Penyora
71. Pertanyer
72. Plaier
73. Plega
74. Pop
75. Poricos
76. Prestec
77. Ramaderia
78. Relleu
79. Rescabalar
80. Risalla
81. Roure
82. Savi
83. Segle
84. Segrest
85. Seu
86. Sofraja
87. Soroll
88. Sospitar
89. Sovintejar
90. Tabola
91. Tallar
92. Talla-ungles
93. Taulell
94. Tonyina
95. Torn
96. Totila
97. Treta
98. Veremar
99. Xerop
100. Xurro

NOTA ALS LECTORS

Amic que et disposas a llegir aquest treball: És propi de savis, rectificar; de gent amb cultura ho és desvulgaritzar l'idioma, la parla i enriquir-los. Pensa que, per desgràcia, molt, massa a sovent et trobaràs que, en donar testimoni parlat de la teua llengua algú farà una rialleta i t'acusarà de parlar *«català»* i de no parlar *«fragatí»*. No t'ho prengues a mal. Assabenta a la persona que t'ho diga. No t'en dones vergonya. La vergonya de dir *«avinguda»* per *«avenida»*, *«gual»* per *«vado»*, *«llavis»* per *«morros»*, *«cavall salt»* per *«xurro»*, *«eix»* per *«eje»*, *«lloc»* per *«lugar»*, *«illa»* per *«isla»*... suposa mantindre l'estat anèmic en què es troba el nostre parlar.

Avui hi ha molta gent que se'n dona vergonya de parlar un fragatí, un català cult.

Et prego que ho penses.

L'AUTOR

1. ACUDIT

Totalment substituida per *«xiste».*

Forma molt estesa, absolutament dominant a totes les comarques, tret de l'oriental a on apareix com a *«xisto».* Les dues variants són castellanismes i la forma correcta és **ACUDIT.** A Fraga en diem **ACODIT.** Vol dir petita narració o joc de pa raules que provoca la rialla —pròpiament equivalent al chiste castellà— i també idea enginyosa i repentina —en castellà ocurrencia paraula que se sint dir massa a sovint i que cal rebutjar.

NI «*CHISTE*» NI «*OCURRENCIA*»: **ACUDIT.**

Derivat postverbal de ACUDIR.

2. ADEU

Esta forma d'acomiadament, l'estem veient desaparéixer en una generació. La força de la cultura castellana —Escoles públiques, privades, ...— és tremenda. Quasi be ningú diu avui AU-SIAU o AU-SIGUEN, mots que fa vint i cinc anys eren exclu sius. Tot són *«adios».* Hem d'estimar més quaisevol de les següentes: **AU-SIAU, AU-SIGUEN, AVANT, QUE VAGE BE, PASSEU-HO BE** o **ADEU.**

Les formes au-siau i au-siguen són contracions de AMB DEU SIAU i AMB DEU SIGUEN, fórmules generalitzades pertot arreu. Revitalitzem-les.

3. AIXELLA

Mot totalment substituit per «*sobaco*», castellanisme generalitzat en la parla de Fraga, indicador del punt on el braç s'uneix amb l'ossa. Coexisteix amb ell la for ma **DAVALL** (del) **BRAÇ.** Tant podem dir *«m'ha eixit una vèrtula al sobaco»* com *«davall (del) braç».* Convé que rebutgem esta forma i que la substituïm per **AIXELLA,** paraula no existen a Fraga, però corrent en tot el domini lingüístic equivalent al castellà axila. En resum: *«Tinc mal davall braç o a l'aixella»* però mai, *«al sobaco».*

Prové del llatí vulgar ASCELLA (evolució del clàssic AXILL, per canvi de su fix), de mateix significat.

Caldria col.locar esta paraula dins la problemàtica general de pèrdua de noms de parts del cos: sofraja, parpalla, empenya... A sovint les locucions només indiquen la pobresa del llenguatge i la carència de la paraula precisa.

4. ANTIC

Aquest adjetiu probablement desaparegué o, al menys, es debilità molt per la competència amb VELL. *(«Es més vell / antic que l'acaminar»» - «esta casa es molt vella / antiga»).* L'augment del nivell cultural l'ha posat de nou en el lloc que li pertocava, però, desconegut el terme, l'hem emprat del Castellà: *«Un edifici antiguo»* - *«una persona antigua (de costums)»* - *«los antiguoshabitants de les cavernes...»* etc., són exemples d'aquesta incorrecta utilizació.

L'adjetiu propi és **ANTIC / ANTIGA / ANTICS / ANTIGUES**, i els derivats s'han de formar damunt les formes que acabem d'esmentar: antigament, a la antiga, antiguitat...

Del llatí ANTIQUUS, mateix significat.

5. ARAM

Rep aquest nom el cos simple, metall vermellós molt ductil i mal.leable més fusible que l'or i no tant com l'argent, castellà *«cobre»*. A mesura que passa el temps és menys conegut que a Fraga —també a Mallorca i el Conflent (comarca del sud de França)— s'en diu LOS ARAMS al conjunt d'utensilis d'eix metall que serveixen per a una cuina. Conegut per tothom és el FIL D'ARAM, de la mateixa matèria. És clar que hem d'emprar **ARAM** per compte de cobre?

La introducció del dit castellanisme haurà estat per mitjà dels estudis de minerals i metalls.

Del llatí AERAMEN, mateix significat.

6. (A) RECOLZAR

Mot format damunt el sustantiu colze. En el sentit de sostenirse damunt una cosa amb el colze és utilitzat normalment. Ara bé, en el sentit de sostenir algú és castellanitzat sistemàticament pel verb respectiu *«apoyar»*. Aquest darrer mot l'hem de fer desaparèixer. Podem emprar **(A) RECOLZAR** o millor **DONAR SUPORT**; sinónim utilitzat a la parla de Fraga és **REFERMAR** que cal potenciar.

A Fraga hi afegim un prefix A-: el literari és RECOLZAR.

Ve de colze i aquest del llatí CUBITU, mateix significat.

7. ARGILA

Eixa forma, silicat alúminic potàssic que es trova en forma de terra vermellosa o groguenca i s'empra principalment en la terrisseria i construcció, castellà arcilla, va essent arraconada per la respectiva *«arsilla»*, sense dubte pel canal castellanitzador de l'escola.

Tant **ARGILA** com la seua familia lèxia —**argilós, argilenc, argilar**...— són perfectament fragatines i cal que les revifem.

La font d'on ve és el llatí ARGILLA, mateix significat.

8. AVALOT

Tota paraula, tota, que manté el sò de *«j»* castellana (joroba, Jaén, gitano), es defineix per ella mateixa com a castellanisme, es el cas de *«jaleo»*. És molt millor acceptar i utilitzar tres mots que són vius a Fraga: **AVALOT, ALGATZARA** i **ESBATULL**. El primer és conegut i emprat per molta gent; del segon, a casapenes tinc testimonis, peró tinc una cita de La Ribera del Cinca (1-6-1929):

«Les campanes a bando, dic la campana, roïdo, algatzara, desde hara hasta después demá ya no pararás de senti mandúries, guitarres, tararots, crits y risalles».

Són també sinònims, no utilitzats a Fraga, **ALDARULL** o **RENOU**.

ALGATZARA ve de l'àrab AL-GAZARA, xerradissa.

Avalot ve, segons Coromines, del llatí VOLUTARE, voltejar.

9. AVINGUDA

L'estretor dels carrers antics en va limitar els tipus. L'amplària dels nous, fets per a una circulació més abundant, ha donat lloc a noms abans desconeguts que, per desgràcia, massa a sovint, els emprem del castellà, com és el cas present. Comparem la següent sèrie de topònims:

Costereta / Cuestecita
Secanella / Travesía
Plaça / Plaza
Passeig / Paseo
Carrer / Calle
Avinguda / Avenida

Arran d'això queda clar que els caminals amples d'una població han de rebre el nom d'**AVINGUDA** —de vindre— i no d'*avenida*»; diguem, doncs, *«Avinguda dels Reis Catòlics, Avinguda d'Aragó...»* etc.

Del llatí ADVENIRE, vindre, arrivar.

10.- BAIARD

Els fragatins diem d'una persona que frueix de gran alçaria que *«és alt com un baiard»*, però, qui sap què és això? Desprès d'haver-me posat en contacte amb els soldats de la Creu Roja, em diuen que per a transportar malalts tenen allò que en castellà se'n anomena camilla amb rodes (instrument relativament modern) i, que en altres casos —transport d'un malalt o accidentat des d'un lloc per a on no hi pot rodar una camilla— tenen una *«tabla»* (així em van dir) amb dues anses: això és un **BAIARD**, és a dir, un instrument compost de dues barres que duen fix de través un empostissat sobre el qual es posen feixugues que s'han de traginar, i les transporten dos homes, un alçant els caps davanters i l'altre els caps de darrera de les barres. En castellà rep el nom de parihuelas.

(En el darrer moment m'assabento de que també se li'n diu *«paraigüelles»*, que

és, evidentment, una derivació castellana, com ho testimonia el diftong -UE!. Millor sempre baiard.

La pèrdua de l'instrument ha fet perdre el nom que s'ha quedat arraconat en la locució *«ser alt com un baiard»*. Recuperem-la.

Ens ve dels francès BAYARD, de mateix significat, l'origen del qual no és segur.

11.- BATEGAR

Directament s'ha de dir que, a Fraga, no tenim paraula indicadora dilatar-se i contreure's alternativament el cor o les artèries per efecte de la circulació. No val el modernisme *«palpitar / palpitació»* perquè, en realitat, volen dir cops arritmics del cor.

ANCASOL, en la Ribera del Cinca, s'hi atança. Veiem uns passatges de *«Desitx del meu guitarró*__ (respecto l'ortografia):

«Est añ ya agonisse, un altre s'espere
La vida e una roda que sempre delere
Mes guarde lo ritme, lo compàs del temps
Redolan la vida, la materia s'canse,
Se gasten les forses, i la mort s'atanse
Donan a les coses lo renovamen.
Mes l'anima sempre te constan vivesa
(no e filla de dies) viu de bellessa
que entrañen les coses per damun dels añs
i al cor ***sotraquxen*** *ales de esperanses*
Se sin sempre jove gaudin les bonanses
Ençà que l'emboiren los frets desengañs».

L'autor, havent d'emprar el concepte dit, usa **sotraquejar**, sinònim de **sacsejar** i variant de **soldraquejar** (tots verbs que es diuen a Fraga), que vol dir, en realitat, moure repetidament d'un costat a l'altre o de dalt a baix; en castellà, sacudir o traquetrear.

En la parla corrent, per a indicar que el cor viu i es mou diem A X LI VA'L COR. Però el verb anar és molt fluix, molt ample, poc concret. Ara be, per aci hem de buscar la solució: La forma **li va'l cor,** no amaga una anterior, perduda, de **LI BAT LO COR?** Perquè els dos verbs equivalents al castellà latir són BATRE —encara que no sia exacte, car, realment, vol dir BATIR i BATEGAR que significa plenament latir i que es deriva de l'anterior.

El sustantiu que d'ell se'n deriva és **batec**, latido.

En resum, doncs, mai hem de dir *«li lat lo cor»*, ni *«li va'l cor»*, aquell per castellanisme i eix per pobre (entre altres raons, *«de anar el cor»* no podem derivar el sustantiu) sino *«lo cor me bategue»* i *«lo cor me fa uns batecs que m'esfaraissen».*

Del llati BATTERE, clàssic BATTUERE, mateix significat.

Les formes **bategar i batec** són generals al català oriental, occidental, Valencià i Balears.

12.- BREVOL

D'alguna cosa que es trenca o esmicola fàcilment solem dir que és *«fràgil»*, castellanisme. El mot correcte és **BREVOL** com ens ho testimonia Ancasol a La Ribe ra del Cinca, en l'article titolat *«Recordanses de petit»* i dedicat al *«bon fragatí y mon amic So Felipe Lafuerza»*. (Respecto l'ortografia):

«La ilusió é lo bagaxe que no mos pesse, lo més BREVOL i suau que acarre xem per les sendes escabroses de la vida».

Procedeix del català antic FREVOL, tal volta per contaminació d'algún mot començat per B- (Breu, per exemple).

13.- CADIRA

Cap por d'escandalitzar ningú, cap dubte tinc de que fa temps —quan, no ho sé— a Fraga s'ha dit a tots els efectes **CADIRA, cadireta, cadiraire**... tal com avui ho diuen a Torrent per posar un exemple. No penseu que el seu sinònim castellanitzat *«silla»* és paraula nostra. No ho és. Haig de menester probes per escrit. També molts jurarien que VILA no és fragatí, i en els documents dels segles XIV i XV, en català, en el català que empraven els funcionaris de l'Administració de Fraga, apareix constant ment. Els documents, conservats a l'Ajuntament estan a disposició.

Tan vila com cadira. Penso que serà molt difícil recuperar aquesta paraula, pe ro —torno a dir—, AL MENYS, emprem-la en el llenguatge escrit.

Penso que el mitjà de penetració del dit castellanisme ha estat l'escola.

Del llatí CATHEDRA, mateix significat.

14.- CALANION

Aquest terme és considerat molt fragatí. Rep aquest nom una barreta de ges emprada per a enseyar damunt fusta, pissarra, roba,... etc.; castellà *«tiza»*. És forma comú el castellà i a l'aragonès, presa (segons Alcover-Moll) del francès CLARION, de mateix significat. És una forma estranya al parlar de Fraga i no deu ser gaire llu nyana. Fixeu-us que l'encomençament CLA —... en fragatí hauria donat CLLA RION (si fos autóctona). La gent l'ha pres —sense saver-la pronunciar per l'estranye sa esmentada— i ha intercalat una -A- (Calanion) i ha transformat la -R- en N.

Ha dentrat per mitjà de l'escola, de l'ensenyament.

Forma correcta i pròpia del nostre parlar és **GES** i així l'hauriem d'emprar. Exemples:

- *«No tenim ges per a escriure»*.
- *«M'hai embrutat les mans en lo ges»*.
- *«El mestre m'ha fet agarrar lo ges d'en terra»*.

També diuen ges per la Ribagorça, Conca de Tremp, Balaguer, Pla d'Urgell, Lleida, Camp de Tarragona, Tamarit, Maella...

Sinònim seu és el mot **GUIX**, també d'us general pertot arreu, i segurament, —fa temps— va ser conegut i emprat a Fraga (Malnom: Guissero).

15.- CANELLA

S'anomena així l'aparell compost d'un canó de metall, de fusta o de altra materia adequada, i d'una altra peça mòbil que travessa el canó i serveix per a obrir o obstruir el pas d'un flúid per dins una canonada o de dins un recipient a l'exterior. Es diu **CANELLA** a Fraga, però el castellanisme ***«grifo»*** li està menjant el terreny. La forma nostra també es comú a l'Alt Urgell, Pla de Lleida, Tamarit, i Ribera d'Ebre. En les altres comarques s'imposa el seu sinònim **AIXETA**, en totes les seues variants.

Procedeix del llatí CANNELLA, canyeta.

16.- CAPELL

Paraula desapareguda, substituïda pel castellà ***«sombrero»***. Est castellanisme molt estès i molt arrelat. Crec que tindrà una difícil introducció en la llengua parlada, si la té. Altra cosa serà la literària. Només vull fer constar astí que tenim dues paraules a Fraga, esmortoïdes, pero vives, amb el mateix lexema. Una és **capellet,** peça menuda utilitzada per a cobrir el cap dels noiets petits. Si escoldrufeu pels bauls de casa vostra probablement encara n'hi trobareu; jo, personalment, n'he vist.

L'altra és **capellada,** imputació calumniosa o temerària, castellà sambenito; el nom li ve del barret o capell que portaven els condemnats per l'Inquisició.

Veiem dos exemples:

- *«Hai fet un capellet per a quan naixque el teu crio»*.
- *«Bona capellada li han fotut a la Xela per anarse'n de casa!»*.

Del llatí CAPELLU, mateix significat.

17.- CATIFA

Vet asti una paraula que potser hage existit alguna vegada. Veiem-ho. Aquesta cançoneta és coneguda per tothom:

«Ramon,
Catiflon,
La dona bonica
I l'home cagon».

Deixant de banda el seu significat, veiem que catiflon ha de vindre de **CATIFLA** variant de **CATIFA.** Comprobeu-ho tenint en compte els següents exemples:

«xufla» = «xufa»
«enganyifla» = «enganyifa»
«catifla» = «catifa»

És una paraula fòsil, perque no es diu, però s'ha dit i en tenim sostres.

Catifa vol dir peça teixida de llana o altra matèria, que serveix per a cobrir i adornar el sòl d'una habitació, els graons d'una escala, el pis d'un carrer. Sempre emprem el castellanisme ***«alfombra»***, que no és una paraula catalana. Com a curiositat diré que l'escriptor alacantí Azorín, voltant per tota Castella darrera de paraules a punt d'extingir-se, la va trobar i, en els seus escrits la podem veure.

Procedeix de l'àrab KATIFA, mateix significat.

18.- CEL-RAS

Caldria que la cara inferior d'un sostre —trebol— en la cual no hi ha vigues sinó que és tota plana fos anomenada tal com indica el nom de l'encapçalament i no tal com —horriblement— ho diuen: ***«Sielo-raso»***, barbarisme irritant. La forma **CEL-RAS** és general pertot el domini lingüístic del català.

La tècnica del cel-ras és nova, moderna, i com sol succeïr, ha aparegut sota la forma castellanitzada car la divulgació sempre ha estat feta en el dit idioma. Eixa n'és la raó de la seua introducció.

Prové del llatí COELUM, cel, i RASUM, supí de RAUDERE, raure.

19.- CELLER

Existeix en català quelcom que s'assemella al títol, és a dir, el lloc en s'elabora o es guarda el ví. També s'anomena així un soterrani petit que, abans, existia a certes cases riques, que servia per a guardar el ví i altres coses d'alimentació. Ens referim al castellà bodega. A Fraga en diem ***«budega»***, però... sabeu que, abans, la gent deia també **CILLER** que no és sinó una variant de **CELLER**?. Doncs ja ho sabeu. A aquesta paraula li ha passat com a SITJA: existien i les ham deixat castellanitzar-se. Encara les podem revitalitzar. Fem-ho.

Ve del llatí CELLARIUM, mateix significat.

20.- COMBOIAR

El diccionari el defineix com tractar qualcú amb tendresa, condescendència excesiva que li fa prendre massa llibertat, castellà mimar. Paraula mortoïna, més be moribunda, diria jo, però viva a Fraga. La majoria de la gent diu ***«mimar»***. L'origen d'esta paraula el desconec; podria ser el francès CONVOI o CONVOYER, però no és segur.

Tan esta paraula com als seus derivats són emprats també pels nostres germans de la zona del Maestrat (Morella).

21.- COMPTES

Esta paraula fortament arrelada en el nostre parlar, està sofrint els atacs del castellà a través de diferents vies.

Diem:
- *«Donar compte d'alguna cosa».*
- *«Passar comptes».*
- *«Fer el seus comptes».*
- *«Perdre el compte».*
- *«Donar-se'n compte».*
- *«Traure el compte».*
- *«Fer alguna cosa pel seu compte».*
- *«Tindre en compte».*

Ara be us demano que pareu compte: en el lèxic de l'escola —per a on s'han introduït dotzenes de paraules castellanes, perquè sempre ens han enseyat en castellà— ja diem *«tinc que fer les cuentes», «no hai fet be les cuentes», «no m'ixen be les cuentes»,* en femení i diftongat. També diem *«vaig a eurir una cuenta al Banc».* Cal que diguem *«tinc que fer els comptes que el mestre m'ha manat»* o *«vaig a obrir (eurir) un **COMPTE** (corrent) a la Caixa»...*

«Cuenta», ni és fragati, ni català. No l'emprem.

Ve del llatí COMPUTUM, càlcul.

22.- CONTE

Mot totalment substituit per ***«cuento».***

Eixa forma ha anat introduïnt-se en la parla, segurament, per mitjà de la gran força literària del castellà. Amb la cultura hi ha penetrat. I ho ha fet desplaçant i ofegant paraules ben nostres. El diftong -UE- ens indica que no és paraula catalana: en català mai es dona l'evolució O = UE. La forma literària més corrent —de la que no tinc testimonis en els nostre parlar— és CONTE. Exemple: *«Us vaig a contar un conte / un contet...»*

L'altre mot es **RONDALLA** que no té res a veure amb el grup d'instruments de música amb que es fan les rondes. A Fraga es diu *«no'm vingues en rondalles»* (cast., *«no me vengas con cuentos»*) i rondalla vol dir ***«cuento»***. També diem *«no'm vingues en romanços»*. En ambdós casos és freqüent la castellanització. Per tant, us animo a que empreu les tres expresions abans esmentades: **CONTE, RONDALLES** i **ROMANÇOS**, però mai *«cuento»*.

L'origen de rondalla és incert, però probablement està relacionat amb el francès RONDEAU, el nom del qual deriva de rond, redó, voltat.

El segon, romanços, ve del llatí ROMANICE, és a dir de la llengua de Roma o derivada del llatí.

El tercer, conte, deriva de COMPTAR, i aquest del llatí COMPUTARE amb un canvi de significat.

23.- COP

Estava escrivint est article en els moments en què la Democràcia estava en perill, degut a un intent de **COP D'ESTAT.** Un cop,. No un ***«goipe»***. Esta darrera paraula, castellanisme evident, està considerada com a fragatinisme i la de l'encapçalament desprestigiada per catalana. D'entrada vull dir clarament tres coses: una, que cal recuperar esta paraula, dos, que esta paraula s'ha dit durant molt temps a Fraga, i tres, que encara es viva.

Tinc sis proves, sis, locucions, cançons, jocs a on s'empra la dita paraula: són els darrers testimonis d'una paraula ofegada per la força del castellanisme golpe. Veiem-les.

1ª.- **AGUANTAR EL COP:** quan un canvi sobtat de la fortuna ens afligeix i ens cal reunir forcer per a suportar-lo, a mena de consol se sol dir *«cal aguantar el*

cop».

2ª.- **COP DE CAP:** Contacte brusc produït per un moviment del cap contra un objecte.

3ª.- **SER LO RUC DELS COPS:** Es diu d'aquella persona a la que sempre van a parar totes les desgràcies: *«si algú s'enfada en aquella casa, les bofetades sempre van per a Vicent: lo pobre és el ruc dels cops».*

4ª.- **DE COP I VOLTA:** s'empra en el mateix sentit que súbitament, de sobte: *«De cop i volta me vaig trobar que era ric, m'havia tocat la loteria de Nadal».*

5ª.- Un joc testimoniat per La Ribera del Cinca, sota la asignatura de l'amic Felipe Lafuerza Villagrasa (lo penyet, 4-5-1929): **JUGAR ALS COPS** Es tracta d'una mena de joc de trompitxó. Veiem el text:

«Ere un divendres. Jugaem vuit u nou xiquets als cops a daban de ca nostra i per mal enssert al tirá yo'l trompitxó al mix del corro, l'ataullem que venie, en lo martell y la caixeta demanan almonia pa la confraria...»

6ª.- Una cançoneta que —crec— és un joc. Heus-la ací:

«La mare de Deu plorava
enbolicada en un llançol
los angels l'aconsolaven
a cop de tronxo de col».

Se que és molt difícil de recuperar esta paraula i que la gent s'estima més *«golpe».* Us prego als qui em llegiu que feu un esforç i doneu una passa endavant utilitzan-la en la vostra conversa comú i familiar.

Prové del llatí vulgar COLPU, mateix significat, forma que es troba en les Glosses de Reicheneu (segle VIII) i és una contracció de COLAPHU = grec

24.- CRIDA (Fer una...)

És la traducció correcta del castellà hacer una llamada, un llamamiento; ésta locució està molt de moda. A Fraga no existia, perquè, en el fons, és un cultisme i, en últim terme, es deia, senzillament **CRIDAR.** Ara be, al posar-se en circulació l'hem emprat del castellà. Se sint dir *«fem una cridada al poble»* pensant que si *«llamar»* vol dir el mateix que *«cridar»*, també *«llamada o llamamiento»* tendrien l'equivalent en *«cridada».* No és correcte. Diguem:

- *«Fem una crida a l'opinió pública».*
- *«Fem una crida a la gent de Fraga per tal de que...».*

Del verb cridar i aquest probablement del germànic KRITAN.

25.- CROSSES

Dels quatre significats més coneguts d'aquest mot, el primer, bastó amb el cap corbat que serveix per a ajudar-se a caminar el plasmem amb el significat de **GAIATA**; el segon, és sinònim de bàcul de prelat; el tercer, bastó acabat amb un travesser una mica corbat, damunt del qual carreguen el pes del cos, per sota l'aixella, els coixos i convalescents per poder caminar, és el que, justament amb el quart, està pa

tint l'agressió del castellanisme respectiu: en aquest cas *«muletes»*. *«Lo metge li ha manat que lleve muletes»* se sint dir amb molta freqüència. El conducte de la medicina ha estat la via de debilitament.

El quart i darrer és conseqüència de la no existència del joc o costum; em refereixo al bastó llarg que, a certa alçada, té una espècie de mènsula, damunt de la qual es posa el peu, i així amb dos d'aquests bastons es pot caminar sense tocar amb els peus en terra, sia per no mullar-se, sia per jugar,...; en castellà —i a Fraga quan l'ham de menester— en diem *«zancos»* o *«sancos»* (més assemellat a la nostra fonètica).

Cal, doncs, que diguem CROSSES en ambdós casos.

L'etimologia deriva del germànica KRUKKIA, de mateix significat.

26.- DAU

Peça cúbica d'os, de vori, o de fusta, que porta marcat a cada cara un nombre des de l'u fins al sis i serveix per a treure sort en diferents jocs d'atzar. La forma *«dado»* és castellanisme. La correcta, estesa per tots els dialectes és **DAU**. *«Jugar als daus», «jugar amb daus falsos»* són frases correctes. Probablement eix joc ha perdut el nom en competència amb la forma castellana introduïda per mitjà de la rotulació de les capses on es troba per a ser venut.

L'etimologia no és segura: l'opinió majoritària s'inclina per DATUM, participi del verb llatí DARE, donar, però amb el sentit de llançar.

27.- DESFECI / DESFICI

Estes dos paraules les tinc testimoniades a La Ribera del Cinca, amb datà de 10-Gener-1931 (*«desfessi»* escriu l'autor); l'altra amb data desconeguda perquè tinc una fotocòpia mal enquadrada (*«desfisi»* posa ara l'autor).

Veiem els textes (respecto l'ortografia): *«De cuan en cuan se sin ¡oxque! ¡ollaó armonisat per meś d'un bram que disse endevinár l'gran desfessi que té d'arribá a la cuadra y milló al pesebre, la boca euberta de la bestia que'l solte»*.

«Y no s'cansaen sino mes pronte sentien un desfisi d'alegria perque cada tandaeta de material pal niu ere seguida de un altra tandaeta de cants sensills, suaus, armoniosos i entendrits d'amor».

En ambdós casos el sentit és el de agitació produïda per un mal físic o moral, per una passió, un desig, etc.; en castellà desasosiego. Esta paraula avui és totalment desconeguda —si no, millor—: el castellanisme *«desasosiego»* és general. Si volem millorar el nostre parlar ja sabem la forma.

En el diccionari trobem —cosa rara— que **DESFECI** significa menyspreu (desprecio) i **DESFICI** agitació, neguit. Potser l'autor les hage confós in mente.

L'etimologia l'hauriem de buscar en un llatí DISFICIUM, del verb DISFICEREZ.

28.- DEURES

Com hem vist fa poc, per l'escola flueixen castellanismes a dotzenes. Heus-ne

aci un altra, *«deberes»*. Tothom diu *«tinc que fer els deberes», «m'han ficat molts deberes», «estic de deberes hasta la coroneta...»* Us adoneu que és un castellanisme? *«Deber»* es diu a Fraga *«deure»*... i per compte de *«deberes»* hem de dir **DEURES.**

Del llatí DEBERE, mateix significat.

29.- DOLORS

De la *«Virgen»* del Pilar, ve Pilar; de la Mare de Déu de Montserrat, ve el nom de Montserrat; de la Mare de Déu del Dolors, DOLORES??? En lògica, de San Pere hauriem de dir Pere; de Sant Joan, Joan... etc., però no. No diem Dolors (la *«r»* no es pronuncia), diem *«Dolores»*. A Fraga se diu Dolores. També diem sant Antoni, sant Joan, sant Pere, sant Josep, i no hi ha Antonis, ni Joans, un Pere només i, cada cami menys Joseps.

DOLORS pateix del mateix mal. Ha estat castellanitzat. Correctament hem de dir Dolors, no Dolores; Neus, no Nieves; Carme / Carmeta i no Carmen o Carmensita... El perquè del canvi l'hem de buscar en l'Església —sermons en castellà— i en el jutjat —noms en castellà— i en la tradicional prohibició de donar noms en Català al jutge.

En fi, la problemàtica de castellanització de noms. Es cec el qui no vulgue veure la raïl del problema.

Del llatí DOLORE, mateix significat.

30.- DUBTE / DUBTAR

Es tracta d'un cas molt semellant a *«cuenta»*. Emprem aquest mot en femení, amb el diftong -UE- indicatiu del seu origen castellà en frases com *«tinc que fer les cuentes», «no m'ixen les cuentes»* etc., quan tenim piles d'exemples del mot correcte **compte** —tindre en compte, perdre el compte, passar de comptes...—, masculí i sense diftong -UE!, característica del català.

La forma *«duda»*, front al correcte **DUBTE** és femenina i calcada del castellà. No és correcta. Hem de dir un **dubte, dubtar** o **dubtos.**

Crec que la seua desaparició ha estat causada per la competència d'altres frases com *«no estar segur...», «no creure que...»* i l'arraconament del mot. L'expressió culta l'ha tornat a menester i, clar, l'hem agafat del castellà.

Del llatí DUBITARE / DUBITUM, mateix significat.

31.- EIX

Es tracta de la coneguda peça de fusta, de metall o d'altra matèria dura, de forma cilíndrica o cònica, que està fixa i serveix de sosteniment i centre de revolució a una o vàries rodes o altres peces que revolten.

El seu espai està ocupat avui pel castellanisme *«eje»*, mot estrany al nostre parlar perquè té una jota, fonema inexistent en la nostra llengua. *«Se li ha trencat l'eje», «un camion de quatre ejes»* i, a un nivell més cult *«l'eje de la terra»* són frases que se

sinten dir molt a sovint.

A Catalunya es manté viva; també a València; a les Balears, però, en el llenguatge quotidià ha desaparegut i, com a nosaltros, empren el castellanisme den qüestió. *«L'eix del carro»* rep, a Fraga, el nom de *«fosillo»*, castellanisme per **FUSELL** però dificílment extensible a altres camps (*«lo fosillo de la Terra», «lo fosillo del camión...»*).

Crec que les innovacions tècniques, la cultura i, en general, les lectures —totes en castellà— han permés a esta paraula embotir-se dins la nostra llengua.

Procedeix del llatí AXE, mateix significat.

32.- ESBARJO

Mot totalment substituit per *«recreo»*.

Est mot clarament introduït per mitjà de l'escola és un castellanisme, el sinònim del qual, però correcte, és ESBARJO, concepte estès per tot el català oriental i occidental. Al mateix temps, el seu derivat **esbargir**, es l'equivalent d'un altre castellanisme aberrant: *«despejar»*, la *«j»* del qual ens ho indica. Cal dir, doncs:

- *«A dos quarts d'onze tenim mitja hora d'esbarjo».*
- *«Fa quatre hores que estudio: ixco a esbargir-me una estoneta».*

En la Ribera del Cinca, 19 d'octubre de 1929, en l'article *«La fon de Salilles»* llegim: *«Y cuan aissò no fos, la admirable situassió, la curta distansia y la abundancia d'aigua, llimplla, pura y fresca, fan de la fon un pun agradablle y de gran amenidat, agon s'hi trobe, sempre **esparsiment** y distracsió».*

Penso que és un calc del castellà esparcimiento, però és el que més s'assemella a **ESBARGIMENT** sinònim tant acceptable com esbarjo.

És una variant d'ESPARGIR amb canvi de P per B.

33.- ESCAMBI

És cosa evident que les paraules introduïdes en la nostra parla acabades en -ACIO (*«espasio», «palasio»*) o -ECIO (*«apresio», «despresio»*) són barbarismes lingüístics aberrants. Ho afirmo taxativament i afegeixo que han desplaçat la forma original catalana que —amb tota certesa— existia en el fragatí. Proves: la paraula de l'encapçalament. Qui la coneix? Qui ha sentit dir *«que una habitació, una sala, una discoteca..., tenen molt esgambi?»*. Doncs be, a Fraga es deia. I hi ha molta gent que ho sap. Pregunteu-ho sinó. Quede clar que és la paraula que hem d'utilitzar front a *«espasio»*, castellanisme inadmisible. Sí que és admisible, per supost, l'adjetiu que se'n deriva, és a dir, **esgambios**.

Eix mot l'empren des del Ribagorça fins a l'Empordà, des de Solsona al Maestrat.

L'etimologia deriva probablement damunt el radical de GAMBA, cama.

Tot allò que acabem de dir es refereix al sentit d'amplària. En un sentit més abstracte no s'hi escau. Per exemple no podem dir que un segle és l'esgambi de temps que va... Seria molt demanar que en la resta dels casos empressem el mot **ESPAI**?

34.- ESCOLES

Substituida per *«escueles»*. El diftong -UE- ens indica que esta paraula no és d'origen català: és un calc castellà. Correntment anomenem així l'edifici Miquel Servet —antic Matias Montero—. El correcte és **ESCOLES**, tant en sentit concret —l'edifici— com en el abastracte —l'escola en general—. Voldria afegir que l'expressió *«anar a mestra»* és molt nostra, però quants anys té? Penso que pocs. En el diari La Ribera del Cinca —anys 1927-1931— no apareix esta expressió ni una sola vegada i si, sempre, com a Torrent i altres llocs, *«anar a estudi», «viure d'estudi»*.

Del llatí ESCHOLA, mateix significat.

35.- ESPURNA

Partícula inflamada que es despren d'un cos en combustió o fortament fregat, castellà chispa. La paraula del títol està perdent terreny a costa del castellanisme *«xispa»*. Tant són espurnes les del foc com les de la llum elèctrica. El malnom *«So Xispa»* és també un castellanisme.

Prové del llatí PURNA, de mateix significat amb el prefix ES-, tal volta pres del sinònim ESPIRA, o simplement produït per una aglutinació d'article que ha donat origen a les formes *«estisores»* per **tisores**, *«estressana»* per **drassana...**

36.- ESTIUJAR

Massa sovint sentim *«veranejar»*.

Horrible manera de dir **ESTIUEJAR.** És paraula de nova introducció. Abans es deia **PASSAR L'ESTIU** però sense el sentit de fer vacances. Tal com avui ho entenem no es deia. Per això, ara, quan la gent *«passa les vacances en algún lloc»* ha de menester el terme i l'empra del castellà. No tenim la paraula **ESTIU**? Doncs formem tots els derivats possibles si volem enriquir la llengua: **estiuejar, estiueig, estiuenc...** Heus ací tres exemples:

- *«Estiuejem des de fa temps a la platja»*.
- *«Els pobles d'estiueig abunden per la costa»*.
- *«Pareix mentira! Nadal, i un temps estiuenc!»*.

En realitat és un cas de desenvolupament de la llengua i mereixeria un capítol apart. Quedi clar, tanmateix, que tenim el dret i l'obligació de derivar formes com ENRIQUIR de RIC, ESMICOLAR de MICA, SOVINTEJAR de SOVINT, ALLAUGERAR de LLAUGER, ASSETEGAR de SET...

Ve del llatí AESTIVU, estiuenc.

37.- ESTONA

Espai de temps d'alguna durada. Paraula coexistent amb el castellanisme *«rato»*, mot que la está arraconant. Cal que rebutgem esta darrera forma i revifem l'autèntica, en totes les formes en que aparegué: *«A poca estona...», «Haver-n'hi per a estona», «A estones...», «Passar l'estona», «Matar l'estona», «Passar l'estona»...*

És curiós que en Butlletí de Dialectologia Catalana posa, fonèticament **ASTONA**, la qual cosa, sense dubte, és un error, car, a Fraga, en trobar-se l'article femení *«la»* amb la *«e»* de ESTONA!! Diem *«la stona»*, cert, però diem *«dos estones»*.

Procedeix del gòtic STUNDA, mateix significat.

Voldria recordar que tota paraula, abans de perdre's, de desaparèixer, coexisteix amb el barbarisme respectiu. Per això aviso del perill en què es troba esta paraula.

38.- FATO

Cada volta és més sentida la paraula ***«jarsia»*** per a indicar el conjunt de coses que es porten, que es carreguen, que es tenen aparellades per a un viatge. I no sé perquè. El mot del títol, **FATO,** té tradició —tenim documents del segle XV—. No és un aragonesisme, encara que hi hagi qui ho afirme pel fet de que el aragonès també l'empre. La seua etimologia, que és la mateixa que la del castellà ***«hato»*** no està determinada amb seguretat.

Frases com *«en anar de viatge no m'agrada portar molt fato»* es pot sentir en el Maestrat, Tortosa, Lleida, Urgell, Solsona, Camp de Tarragona, Empordà, Olot...

39.- FOSC

Cal que posem tota la força possible per revitalitzar esta paraula i tots els seus derivats —**fosc, fosca, enfosquir, fosquejar**— car la competència del castellanisme ***«obscuro»*** / ***«oscuro»*** / ***«escuro»*** l'està destruïnt. Està moribunda. No s'ha de dir *«avui fa una nit molt oscura»* sinó *«avui fa una nit molt fosca»*; es pot dir, en caure la tarde, que *«es fa de nit»* però també que *«fosque ja»*. Dels colors hem de dir que són clars o foscs: verd clar / verd fosc, marron clar / marron fosc...; quedar-se sense llum és *«quedar-se a les fosques»*; quedar-se sense entendre alguna cosa és també *«a les fosques»*. ¿No diem a Fraga que *«Per a la Virgen d'agost, a les set ya es fosc»*? ¿Si? Doncs utilitzem la paraula.

Del llatí FUSCU, mateix significat.

40.- FULL

Aquest terme significa *«cadascun dels òrgans laminosos ordinàriament verds, que ixen del tronc i branques de les plantes i serveixen per a l'elaboració de la saba»*; en castellà hoja. També vol dir làmina prima de metall, especialment d'una arma (espasa, coltell...) o d'una eina tallant (maquineta d'afaitar). Qualsevol làmina de metall rep també el nom de l'encapçalament. Però si escolteu a la gent gran o llegiu els diaris de La Ribera del Cinca veureu que sempre diuen i es llegeix **FULL.**

La forma en —A i femenina és clarament una imitació, un calc del sinònim castellà ***«hoja»***.

Del llatí FOLIUM.

41.- GAUDIR

Mot estès per les zones occidental, oriental i balear, existent a Fraga, com així ho testimonia ANCASOL (La Ribera del Cinca):

> *«I al cor sotraquexen alés de esperanses se sin sempre jove* ***GAUDIN(T)*** *les bonanses ençà que l'emboiren los frets desenganys».*

Vol dir sentir goig intens per la possessió de la cosa desitjada, castellà gozar, disfrutar. Quasi bé desapareguda —si no del tot— del vocabulari popular, ha estat desplaçada pel castellanisme ***«disfrutar».***

Del llatí GAUDERE, —alegrarse— és família lèxica de **goig** (castellà *«gozo» / gozar»*; català **goig / gaudir**).

Tanmateix el verb **GOSAR** no és un supost castellanisme, car, en el sentit de disfrutar, gozar, no s'empra (GOSAR —tothom ho sap— vol dir atrevir-se).

42.- GESPA

Nom que rep l'herba menuda i espesa que es cria a l'alta muntanya; principal ment l'espècie FESTUCA ESKIA, herba menuda, relliscosa i punxent. També es cria en camps de futbol, en llocs ajardinats, parcs... etc., que tots coneixem sota el nom castellà de ***«césped».*** Com que no existeix esta mena d'herba o, si n'hi ha de semellant, en diem ***«herbeta»***, no tenim el mot. Encara que no es digué ho hem d'emprar. De la mateixa manera hem de dir **BARDISSA** a les dos fileres d'herba i plantes que recorren tota la Rambla del Cegonyer als dos costats del passeig central i que, en castellà se'n diu ***«seto».*** Ara be, bardissa si que es diu a Fraga.

Del llatí CAESPITE amb creuament amb la paraula GERB.

43.- GINEBRETS

Esta paraula només es diu a Fraga. Pròpia nostra. És el nom que rep un instru ment compost de diferents fustes articulades que, posat en moviment, serveix per a fer un soroll sec que substitueix el so de les campanes en el Dijous i Divendres Sant. Entre la gent gran és conegut per tothom. En altres llocs li'n diuen també **MAÇOLES** (Lleida, Calasseit, València, Alacant, Mallorca, Menorca...) o **TENEBRES** (Barcelo na i altres...).

Faig el comentari d'esta paraula perquè si alguna volta és emprada s'acostuma a sentir dir ***«matraques»***, que és el seu sinònim en castellà.

Ginebrets procedeix del creuament de TENEBRES i del nom de la fusta en que es feien, el GINEBRE.

Del llatí JUNIPERU, mateix significat.

44.- GRAU

No em refereixo al cognom per tots conegut sinó a una sèrie de conceptes dels que n'anomenaré uns pocs:

A) Nombre de generacions que hi ha entre dos parents:

Ex: *«Som parents en tercer grau».*

B) Titol universitari:

Ex: *«Ha obtingut enguany el grau de llicenciat».*

C) Quantitat o volum d'alcohol que contenen cent parts de vi.

Ex: *«Lo vi de Batea té dotze graus».*

D) Cadascuna de les divisions iguals numerades d'una escala, com la del termòmetre:

Ex: *«Lo malalt ha arribat a trenta graus de febre».*
«Avui estem a tretze graus sobre zero».

Podríem parlar, a més a més, dels graus de l'adjetiu, d'una equació, d'una crema dura, etc...

En tots eixos casos sempre diem ***«grado»***, paraula que és castellana. La causa de la desaparició —perquè, segur, abans ha existit— del mot ha estat el fet d'ésser un cultisme; fixeu-vos que l'empren normalment metges, químics, apotecaris, etc., gent de cultura que empren el castellà com a mitjà d'expressió.

Encara que en la forma **GRAU** hage desaparegut la -D-, està, ha d'aparèixer en els derivats **graduar, graduació...**

Del llatí GRADU, mateix significat.

45.- GRIPIA

Consta en el Diccionari Català-València-Balear almenys amb nou significats: queda clar que és una paraula catalana. Tanmateix, cap dels nou és el que ens interessa. Diem a sovint que *«tal persona té una llengua de gripia»* o *«que é una grípia»*. Vol dir senzillament ***«víbora»***. Aquesta darrera és, clar, un mot castellà. Per altra banda en la Enciclopèdia Aragonesa està registrada la paraula com aragonesa amb el significat de víbora. Desconec el lloc on han localitzat esta paraula. ¿És un lloc de la Franja catalano o ex-catalano-parlant? ¿Hi ha textes aragonesos escrits on aparegui?

Seguint la línia inicial, un dels significats de **GRIPIA** és el Séver sucotri. nom que no us dirà res; en castellà l'anomenen acibar i és la quinta esència de l'amargor: això l'assemella amb el verí de l'escorçó (podem dir ja que la paraula catalana correcta és aquesta). La meua hipòtesi ve a ser: el nom d'aquest líquid amarg ha substituït el nom de l'escorçó. Hipòtesi amb reticències, perquè, penso, que GRIPIA es deriva directament de VIPERA (VIPERA = BRIPEA = BRIPIA = GRIPIA).

És molt probable també que gripia i Escorço hagen coexistit. Per què? Perquè existeix l'**escorçonera**, planta amb la qual es podia fer una infusió que —creien— curava la picada de l'escorçó.

Resumint, podem dir GRIPIA, però com que és un dialectalisme literàriament hem d'utilitzar **ESCORÇO**. També podem dir *«escorçó»*, introduir aquest mot en el llenguatge viu, i deixar el del titol per a l'insult o la locució: grípia / llengua de gripia.

Per supost cal que rebutgem el castellanisme ***«víbora»***.

Escorço ve del llatí CURTIONE, de mateix significat, amb el sufiex es- anàleg

al de *«estenalles»*, *«estisores»*... o *«escorça»* que és el més probable. Segons altres teories GRIPIA seria variant de GIRIPIGA i aquesta derivaria del llatí medieval GI- RAPI GRA (del grec ιεραπικρά).

46.- GUAL

A l'indret d'un riu en què hi ha poca fondària d'aigua i el fons és prou bo per què hi puguin passar caminant, en diem un ***«vado»***. La paraula correcta és GUAL que ve del llatí VADUM amb el sufix -ALE i amb el canvi de V en GU- produït tal vegada per influència del germànic WAD, de mateix significat.

Igualment hem de dir **gual permanent** —en lloc de vado permanent— a aquella senyal de tràfec que no permiteix estacionar davant d'ell.

Veiem dos exemples: - *«M'han posat una multa per deixar l'auto davant d'un gual»*. - *«El riu portava molta aigua però vam trobar un gual»*.

47.- HISENDA

Paraula posada de moda per la Reforma Tributària duta a terme pel Ministeri competent. Desconeguda fins el punt de que el mot català és d'origen castellà. Així no ens estranyi que la forma ***«hasienda»*** estigui tan estesa. No és, però, correcta. Cal que empren **HISENDA** en les dues acepcions més conegudes de finca rústica i de Finances.

Del llatí FACENDUM, fer.

48.- ILLA

Aquest mot té dos significats i ambdós els tenim castellanitzats. Per una banda, a la porció de terra voltada d'aigua de tots costats en diem ***«isla»***, sense dubte per mitjà dels llibres, escola i altres mitjans culturals. Per altra, al conjunt de cases que en una població estan separades de les altres per plaça o carrer en diem ***«mansana»***. En aquest cas l'origen és evident: l'estructura de la definició dita no es dóna en els pobles urbanitzats sense criteris moderns. El concepte és modern i, clar, s'ha embotit a través dels papers dels arquitectes... en castellà. En ambdós casos la paraula correcta és **ILLA** i així ho hem de dir.

Ex: *«La nau va arribar a l'illa»*.
«Un gran incendi ha cremat una illa de cases».

En el llenguatge quotidià, per influència dels llibres castellans s'ha estès molt la forma isla sobretot en català continental i València. No és un fenòmen exclusiu de Fraga. Per supost, els derivats **aïllar, aïllat**... s'han de derivar de la raïl -ILL-.

L'origen el trobem en el llatí INSULA, de mateix significat.

49.- LLANTILLES

És el nom que rep la llegum de la planta LENS ESCULENTA, de forma redonenca i aplanada; castellà, lenteja. Avui tothom diu ***«lenteja»*** (amb j castellana i e

oberta al final); a ningú he sentit **LLANTILLA**, forma que en el Diccionari Alcover-Moll de Català-Valencià-Balear és atribuida a Fraga, juntament amb Sort i Tremp. La forma correcta literària és **LLENTILLA.**

No cal fer muntanyes amb els dialectalismes: *«jantilla»* diuen a Esterri, *«gentilla»* a Tortosa, Morella, Elx..., *«dentilla»* a Gandia, *«llentilla»* a Andorra, Balaguer, València, i *«llentia»* en tot el dialecte oriental i Balears. Som un cas més.

Probablement s'ha perdut pel menyspreu i el desprestigi que ha sofrit car llentilles i fam anáven junts en opinió de la gent. Avui, quan és un plat i hem de menester la paraula, l'emprem... al castellà. Mengem llantilles!!!

Procedeix del llatí LENTICULA, mateix significat.

50.- LLAR

La parla fragatina està empobrida per la falta de noms abstractes. Eix que anem a estudiar n'és un d'ells. Al mateix temps és considerat un dels màxims exponents de *«catalanisme»*. Tanmateix no tenim opció. La llar és el lloc on es fa el foc per a coure el menjar, en son sentit concret. En sentit abstracte és la casa considerada com a lloc d'habitació de la família. En ambdós casos equival al castellà hogar. En el sentit concret a Fraga —i també a Benavarri i Tamarit— diem **FOGARIL.** En el sentit abstracte no tenim nom. Per tant, només tenim dos camins: o diem ***«hogar»*** —castellanisme— o diem **LLAR**, paraula pertanyent a la nostra llengua encara que desconeguda per nosaltres.

Veieu un exemple i us decidiu:

Ex: - *«El judeu va tornar a la LLAR dels seus pares».*

- *«Fill! no te'n vagis! Torna a la LLAR dels teus».*

Llar prové del llatí LARE, deu de la casa, casa, família.

51.- LLAVIS

A cadascuna de les dues parts carnoses, mòbils, que limiten superiorment i inferiorment l'obertura de la boca, les anomenem ***«labios»*, morros** —més vulgarment— o ***«morritos»*** si es tracta de xiquets. En el llenguatge parlat de les Illes Balears la forma llavis no existeix, està totalment substituïda per morros. S'ha anat introduïnt per tot el Principat i per València amb molta força. El filòleg valencià M. Sanchis Guarnaer ha dit *«que cal que els valencians comprenguin que no han de dir morros sinó llavis»*, referint-se a l'empobriment i vulgarització del valencià.

En propietat, ja sabem que els morros els tenen les bèsties, per tant, amic que llegeixes estes petites línies, fes un esforç i digues **LLAVIS**; no te'n dones vergonya.

Del llatí LABIUM, mateix significat.

52.- LLEST

Eix mot està en perill. Avui està esmortoït. Pateix per una banda la competència del seu sinònim **ESPABILAT.** Ara bé, tal competència no hauria d'existir.

Aquestes dos paraules tenen entre elles la mateixa relació que les castellanes listo i enteligente. Per altra banda, cada volta és més sentit el castellanisme *«listo»* fins el punt que molta gent jove digué que *« a Fraga se diu listo i que «llest», é català»*. No sols existeix —l'empren els homes i dones de certa edat— sinó que té un altre significat —acabat— portat a la fi deguda —completament fet— i d'ell se'n deriva el verb **enllestir.** Veiem-ho:

Ex.: *«Eix noi é molt llest».*
«Hai dixat la fenya llesta».
«Avui ham dixat enllestit los balons i el cosset».

Revitalitzem esta paraula.

Procedeix del llatí LECTUM, que vol dir llegit, escollit, participi del verb LEGERE, llegir, escollir, amb la C convertida en S per influència d'altres participis com vist, quest o de l'adverbi prest.

53.- LLOC

Heus ací una de les bèsties negres dels fragatins: la quintaesència de lo català. Doncs bé, és una paraula que necessitem, perquè no en tenim d'altra amb els seus significats, alguna dels quals ocupa la paraula —castellanisme, com ho indica el diftong -UE- ***«puesto»***. Hi ha més raons. *«En un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme...»*; així comença El Quijote. ¿Penseu que es pot traduir per *«en un puesto de la Manxa...»*. Frases como *«El jueves próximo en la iglesia parroquial de San Pedro de Fraga tendrà lugar una misa en conmemoración...»* ¿les traduirieu com *«El dijous vinent a l'església parroquial de Fraga tindrà puesto una misa... etc.,»* ¿Penseu que la frase *«Tu postura darà lugar a grandes problemas»* es pot traduir com *«la teua postura donarà puesto a grans problemes»*? ¿Penseu que la frase *«En primer lugar voy a hablar de los problemas sociales de los suburbios»* es pot traduir per *«En primer puesto»*... etc.

Puesto és sinònim del també castellà sitio que sol a camins equival a lugar i sempre és utilitzat en els significats d'aquest darrer.

Ex.: *«Me se'n ha eixit lo braç de puesto... (del sitio)».*
«Dixa'm puesto... (Déjame sitio)».

Per supost, a nivell més cult, la paraula puesto no soscau de cap de les maneres. Penseu en *«el lloc geomètric»* —Matemàtiques—, en el *«no hi ha lloc»* —Justícia—, *«Els Llocs Sants»* —on va transcórrer la vida i mort de Jesucrist—, o *«el lloc sagrat d'una església»* —Religió—, el *«lloc comú»* —Filos[illegible] ... etc... etc.

La necessitem: puesto no és català i li falten significats. ***«Lugar»*** és un castellanisme encara més inadmisible. Qué hem de fer? Emprar **LLOC.** Perquè a més a més del que acabem de dir tinc dues raons més. Heus-les ací:

A) A Fraga, quan alguna idea o acció veem que no tindrà èxit, eixida, resultats, diem *«Això no va **enlloc**».*

Sé que alguns direu que es diu «això no va a cap puesto». Jo us dic que esta darrera frase està calcada, copiada del castellà, i que aquella l'utilitza la gent gran.

Comproveu-ho.

B) Tinc un testimoni escrit.

Així s'expressava l'1 de juny de 1929, a La Ribera del Cinca, Salvador Miralles, fragatí fins a les celles com a Ancasol o Felipe Lafuerza, parlant de la festa de la Madalena, a Les Casetes (respecto l'ortografia): *«Los altres dies Les Casetes é un poblle trist, milló dit, tranquil, no sentireu re, y si voleu veure chen y hau d'aná de nit, que de dia tots están pe l'horta, a les casapenes trobareu a nengú, lo Siñó Retó, la Siñora Mestra, y para de contà, pero abuy, abuy Les Casetes pareixen un lloc gran. Vam arribá, vam fe una mossae y vam aná a seguí l'poblle;...»* (La resta de l'article la teniu a la vostra disposició).

Només un petit comentari: si tingueseu llibres; diaris o qualsevol altra cosa escrits en fragatí, no de fa cinquanta anys, sinó de vuitanta, noranta, cent o més entallà, trovarieu en terme **LLOC** moltes més vegades. Teniu-ho per segur.

Prové del llatí LOCUS, mateix significat.

54.- LLUITA / LLUITAR

L'esforç i acció que fan un contra l'altre dos individus, dos pobles, dues institucions, dues tendències, etc., per vèncer un a l'altre, en diem els fragatins *«lucha»* amb e final oberta, clar; no cal dir que és una evident adaptació del castellà i que no hi ha altra forma correcta que la de l'encapçalament. Aquesta paraula —penso— havia desaparegut emparedada entre **GUERRA.**

54.- LLUITA / LLUITAR

L'esforç i acció que fan un contra l'altre dos individus, dos pobles, dues institucions, dues tendències, etc., per vèncer un a l'altre, en diem els fragatins *«lucha»* amb e final oberta, clar; no cal dir que és una evident adaptació del castellà i que no hi ha altra forma correcta que la de l'encapçalament. Aquesta paraula —penso— havia desaparegut emparedada entre **GUERRA, PELECHA** i **RINYA** abastant la primera *«la lluita en grans proporcions»* i les altres dues *«les de petites proporcions»*. Si s'ha tornat a posar en circulació ha estat per influència de l'escola i d'algun esport (*«la lucha libre»*).

L'ús d'est mot és general en tot el territori catalano-parlant. Per supost cal que utilitzem el verb que d'ell se'n deriva **lluitar** per compte de luchar.

Prové del llatí LUCTA, mateix significat.

55.- MADUIXA

Fruit de la planta FRAGARIA VESCA o MADUIXERA, de color vermell que es menja com a darreria molt agradable. És totalment vigent, però a sovent se sint *«caramelo de fresa»* o *«xiclet de fresa»*, mai de maduixa.

Segons Coromines ve del gàl.lic MAJOBA, mateix significat.

Com a curiositat diré que són sinònims els mots **FRAULA** i **FRAGA,** tal com sona!!!

56.- MAJOLES

És el nom que donem els fragatins a allò que en català se'n diu **CAMAMILLA** i en castellà manzanilla. Per influència dels embalums i de la propaganda on ve la dita planta, és cada vegada més acceptat el barbarisme *«mansanilla»*.

Està testimoniada com a de Fraga en el Diccionari Alcover-Moll.

57.- MARRANXO

Nom que rep el porcell o porc jove. Paraula mortoïna, coneguda per cada vegada menys gent, que en el seu lloc empra el castellanisme *«lechón»*.

També diuen marranxó al Ribagorça, Ripoll, Lleida, Urgell, Alcoi, Eivissa...

La seua raïl és la mateixa que la del castellà marrano.

58.- MENESCAL

És el facultatiu que té per professió curar malalties de bèsties; en castellà veterinario o albéizar. Cada camí més se sint dir *«veterinari»* que és forma correcta també en català, i que tothom coneix, cosa que no succeeix amb el mot de l'encapçalament. L'arraconament és patent. Si hi afegim la tendència de la parla a reduir sinònims (vermell / roig, breu / curt, soroll / sarrafoll...), veurem que cal reivindicar esta paraula com a viva, nostra.

Encara que antigament s'escrivia més sovent **MENESCAL**, avui és més correcte escriure **MANESCAL.**

Del germànic MARAHSKALK, mateix significat; probablement ens ha vingut per conducte francès o italià.

59.- MENYSPREU

Est mot i els seus derivats —**menyspprear**...— és molt poc usat en el llenguatge quotidià tan a Fraga com a Lleida —província—, Tarragona, Girona... a on s'ha introduït el castellanisme *«despreci»* o *«despreciar»*. A Fraga ho diem pitjor: *«despresio»*, amb una -O final totalment fora de raó. Tenim tendències a afegirla però no hi deuria ésser. Penso que l'introducció de la -O és recent: Tinc testimoniat oralment i per escrit (Alcover-Moll), com un exemple, que a Fraga no és diu *«novios»* sino *«novis»*. Referent a despresio, us presento una cita del seu antònim —no vull qüestionar si castellanitzat o no— per tal que veieu com la -O final no hi existeix. Cito a Felipe Lafuerza (*«Banquet d'homenaje a Dn. Franssisco Palà»*) (La Ribera del Cinca, nº 86, 27-decembre-1930):

«Segúns lo Dtor. Montagut en frase correcta comparán al Sr. Palá en los héroes legendaris pa afirmá rotundamen que e un altruista.

Casanova pels llauradós, diu que fa d'ell tot lo que s'ha dit. Don Franssisco Palá, a continuassió, tot emossionat, agrais l'obsequi y manifestassions d'APRESSI que se li fan, a les que correspon; aconselle el colectivisme y acabe dan un fort abrás a Fraga en la persona de Viladrich».

Fixeu-us: APRESSI i no apressio. De totes formes no hem de dir ni despreci ni despresio sino **MENYSPREU**, mot testimoniat ja a l'Edat Mitjana per Ramon Llull o el poeta Ausiàs March i després arraconat pel sinònim castellà.

A més a més de «*desprecio*» i «*despreciar*» també significa «*menosprecio*» i «*menospreciar*».

A Saidí he sentit dir **DESPREU**? —un testimoni—, senyal de que, en el fons, hi ha conciència de que despresio és un mot estrany a la nostra llengua.

Del llatí MINUSPRETIARE o MINUSPRETIUM, de mateix significat.

60.- MOLSA

Se sint dir com a locució adverbial molt a sovint d'algú o alguna cosa que «*és dolça com a la molsa*» o «*tendra com a la molsa*». Però, que és la molsa? Té diversos significats —per exemple, el de part blanda o tova del cos—, però jo voldria remarcar-ne un altre: Planta de molt diverses espècies de muscínies, de liquens i d'algunes hepàtiques i algues; conjunt d'aquestes plantes, caracteritzades principalment per la finor i petitesa de llurs fulles i per la carència de ramificació; en castellà «*musgo*».

Bandegem, doncs, el castellanisme ***«musgo»*** i emprem la forma del títol.

Procedeix del llatí MULSA, cosa molla, rebanida (participi passat de MULCERE, amollir, reblandir).

61.- MUSCLES

Part superior i lateral del cos a cada costat del coll, en la unió del braç amb el tronc. La forma castellana respectiva ***«hombros»*** està arraconant a la pròpia com a sustantiu, i prenent part de locucions tals com «*arrimar l'hombro*», (posar-hi muscles) o «*encollir-se d'hombros*» (arronsar o encollir els muscles).

A Tamarit se li'n diu així a la part del cos on comença la cuix

Del llatí «*MUSCULU*», múscul. En el llatí vulgar de la Marca Hispànica el significat es desvià cap al significat de «*hombro*», mentres que el de la part central d'Espanya prenguè el significat de «*muslo*».

62.- NADAL

La festa commemorativa del naixement de Jesucrist és emprada tant en castellà com en català i tant en masculí com en femení, com a nom: Natividad o Nadal són noms d'home i de dona, de la mateixa manera que hi ha Montserrats-homes i Montserrats-dones. També cal dir que és un cognom molt estès. Però ***«Natividad»*** o ***«Nati»*** són noms castellans. Que es tornin a revitalitzar o no és qüestió de cadascú. Voldria dir, tanmateix, que, com els hi ha succeït als Joans o succeïrà als Joseps —al pas que anem— es tracta d'un nom que ha existit a Fraga. Tinc recollits els malnoms de SO **NADALA** o PETIT DE **NADAL**, que no es tradueixen com a Sra. Navidad o el Pequeño de Navidad, sinò com NATIVIDAD o EL PEQUEÑO DE NATIVIDAD. D'eix fet podem desprendre que hi ha hagut NADALS a Fraga. Encara que no puc

assegurar que l'origen sia un nom o un cognom, estic que el primer té totes les possibilitats din la línia, raonable, de que tot nom castellà ha tingut (o té) el seu català: Pedro / Pere, José / Josep, Juan / Joan, Antonio / (An) Toni, Cristóbal / Cristòfol, Bartolomé / Bertomeu (Portumeu), Esteban / Esteve... etc.

Unes vegades la prohibició d'inscriure els noms en català, altres, el desconeixement de la llengua per part dels inscriptors, altres, la influència dels noms castellans a través de l'Església i Registe Civil i altres, han facilitat, han estés un pont de planta als sinònims castellans.

Del llatí NATALE, dia del naixement.

(3.- NAU

El diccionari defineix eix mot com cadascú dels espais que entre murs o rengleres d'arcades, s'estenen en una església o en altres edificis; en castellà nave. L'església de Fraga no té naus o millor dit nomes en té una. La resta d'edificis de Fraga no té naus. Desaparegut el concepte, desapareix la paraula. I així havia succeït. Des de fa poc, tanmateix, dos tipus de necessitat l'han posat de moda: d'una part la dels estudiants d'Art o d'Història, que l'han d'emprar del castellà. També l'han posat de moda els grangers, que construeixen granges de dos o tres *«naves»*. Tant els estudiants com els grangers, ho diuen en castellà. La forma correcta, adequada a la nostra fonètica és NAU i cal revitalitzarla.

També defineix el diccionari est mot com embarcació amb coberta i sense rems, moguda pel vent amb ajuda de veles i, modernament, per vapor,...; nosaltros diem *«barco»*, que és un castellanisme modern introduït i arraïlat dins tot el territori de la nostra llengua.

S'ha de rebutjar-lo —no cal que em digueu que serà molt difícil o impossible— i emprar els dos sinònims més adequats al nostre sistema fonètic: **NAU** i **VAIXELL.**

És clar que el motiu de la pèrdua és la no existència de costa per les n   comarques i per la desaparició de la navegació fluvial. Quants dels que esteu llegint est treball sabeu què és un LLAUT? No, no és un instrument musical. Pregunteu-ho, assabenteu-vos.

L'origen el trobem en el llatí NAVE, mateix significat.

64.- OBLIDAR

Voldria demostrar amb aquesta paraula que la forma fragatina era, abans, nolt més apareguda al català occidental que la forma actual. Esta darrera *«olvidar»* s un castellanisme, i la forma correcta **EULLIDAR** és semblant a la més estesa del dialecte occidental **OBLIDAR** que és, al mateix temps, la literària.

Deixaré de banda ràpidament el fet de que una d'elles comenci per O- i l'altra p EU-: TOTES LES PARAULES COMENÇADES PER O ÀTONA ES PRONUNCIEN EU a Fraga. Heus-ací alguns exemples: eulor / olor, eurella / orella, eufendre / ofendre, euliera / oliera, eulivera / olivera, eurir / obrir... i, abans encara més (euficina, eublligació, eurassió...).

La «*ll*» interior s'ha produït perquè els grups FL-, CL-, GL-, i BL-, fan, en fragatí, FLL-, CLL-, GLL-, BLL-,...

Hi havia una **B**: EU (B) LLIDAR perquè és etimològica (llatí OBLITARE) i perquè la palatalització de «*l*» en «*ll*» no es podia produir sense aquesta dita «*b*». La «*b*» ha caigut per la dificultat de pronunciar BLL tal com li ha passat per posar un exemple més al verb OBRIR, EUBRIR, EURIR.

No tinc testimonis escrits ni parlats, però no en cal: ja hai explicat les raons inqüestionables. De totes formes considereu el següent:

Lleida	**Fraga (Alcover-Moll)**	**La Ribera del Cinca**
ASGLESIA	ASGLLESIA	ESLLESIA

A Bonansa i a Benavarri diuen LLESIA!!

El mateix que li ha succeït al grup GLL, LL, li ha succeït al grup BLL LL. A tot això, encara no hai dit d'on hai tret eixa forma. Llegiu: «*... y ya se sap, un forn, en eixa poc segura temperatura no pot fer bon pa*». Y, a més, **eullidem** la dita dels vells que «*pa coneixe a una persona se necesite consumí un quintá de sal...*». (Idees i sentiments. Ancasol. La Ribera del Cinca).

«*Esllesia*» l'hai tret de l'article «*A la Madalena*» de Salvador Miralles, 1-6-1929.

65.- OMBRA

Arraconada per «*sombra*».

No cal definició. Aquest castellanisme està molt estès; no es diu tan sol a Fraga, ni molt menys. La forma correcta és **OMBRA**. Tenim tant enraïlat el dir sombra que vec molt difícil la reintroducció. I dic reintroducció perquè segurament, abans es deia com cal. Tenim una paraula amb la mateix raïl; **ombria**, lloc on no toca el sol. Probablement l'escola ha estat la causa de la seua desaparició.

Procedeix de llatí UMBRA, mateix significat.

66.- ONADA

Porció de líquid que, alternativament s'eleva i es deprimeix en la superficie del mar, d'un llac, d'un riu..., i que, aparentment, es mou formant cercles concèntrics o línies paral.leles; en castellà «***ola***». Per supost, no pronunciem la -D- intervocàlica. Forma general en tot el territori catalano-parlant. Testimoniada com a de Fraga en el Diccionari Català-Valencià-Balear de Mòssen Alcover-Moll; el verb **onejar** està testimoniat en LA RIBERA DEL CINCA.

Del llatí UNDA, mateix significat.

Mot desplaçat pel castellanisme «***ola***», «***oles***».

67.- PÀ

Vet-astí, segons alguns —desconeixedors de la matèria— la quintaesència de l'aragonés. Res de res. Segons els mateixos, és una particularitat nostra, de Fraga.

Res de res. Ho diuen —que jo sàpiga— a Alcarràs, Fraga, Torrent, Miquerensa, Ribera del Cinca, Ribera del Matarranya (Calasseit), tota València... tot l'Aragó i tota Espanya. Mireu quina particularitat més bonica!!

El castellà considera a PÀ com un vulgarisme estés per tot el seu àmbit lingüístic. El català el considera com un vulgarisme-dialectalisme introduït dins el nostre parlar, segurament, per la gran influència del castellà.

De totes maneres, si algun camí polem escriure dialectalment —cosa que es pot fer: els germans Quintero tenen obres de teatro parlades dialectalment, maravelloses— es recomana que s'escrigui PÁ (M. Sanchis Guarner).

Els castellans tenen —absolutament tots— la conciència de que, encara que diguen *«pa»*, han d'escriure *«para»*, de la mateixa manera que molts diuen *«na»* i saben que han de posar *«nada»*.

Doncs be, entre els catalano-parlants, encara que hi hagi alguns que diguin PÁ han d'escriure **PER A**, i si volen parlar be, el mateix.

Veiem l'evolució de la paraula.

1er. PER A és general en tots els Països Catalans. A més a més, jo afirmo que, abans, també es deia a Fraga.

2on. Les dues preposicions sonen com una sola paraula de dos síl.labes, per raons fonètiques evidents: PER A = PERA.

- En la zona oriental sona péra
- En les Illes Balears: pára
- En la zona occidental: pére

Aquesta darrera és la nostra: sona el mateix que el fruit de la perera.

3er. En esta fase es produeix un creuament amb el PARA castellà.

PERA + PARA > PARA

Aquest darrer *«para»* sona com si fos del verb *«parar»*.

Hi ha més creuaments: SEGONS + SEGUN > SEGUNS.

En realitat, la 1ª i 2ona fases es resumeixen en una: ABANS ES DEIA ***«PERA»***: quan estudiem textes fragatins escrits dels segles XV i XIV, ho veurem.

D'esta tercera fase tinc proves orals.

Heus ací una cançoneta que, recitada per la So Mesquitera, és coneguda per tothom:

«Maria, la cistellera
fes-me'n una PARA yo
PARA anar a collir cireres
a l'hort del Senyor Retór».

Quan a la gent els hi fas notar la contradicció PARA / PÁ contesten que, encara que la segona es general en la parla, astí, en el verset s'ha de dir —i diuen— *«para»*. Les raons mètriques ho avalen: el segon vers estaria coix. Algú pot posar l'objecció de que no sia de Fraga perquè es parla del Retor: ¿podria assegurar algú que fa cent o dos cents anys no es deia Retor, a més a més de MOSSEN? ¿Podria dir algú que no és de Fraga esta estrofa?

«Esta nit fa bona llum
PARA anar a collir espinacs
a la porta del Severo
canten los escarabats».

L'informació m'ha vingut del So Rosso.

La llengua canvia, es transforma, però estes cançonetes es transmiteixen igual des de fa cents d'anys. N'hi ha més. Són **fòsils** utilíssims **PER A** conéixer l'evolució de la llengua.

4art. Una volta en igualdat de condicions el PARA fragatí ha seguit el mateix camí que el castellà: PARA > PÁ.

El que no s'ho cregui és cec. Les raons són evidents. ¿Es voldran creure que també els nostres avant-passats varen dir *«AMB»*? L'actual preposició *«EN»*, castellà *«CON»*, procedeix de AMB. També tinc proves *«fòsils»*.

Del llatí PER més AD, ambdues, prepo

68.- PALAFANGUER

Així diuen a Tortosa, València, Menorca,... i a Fraga al treballador que fa la feina malament, que no enten el seu ofici i que massa sovint anomenem ***«xapusser»*** o ***«xapussero»***, emprant-lo del castellà.

Front al treball artesanal del paleta, ix aquest mot despectiu probablement per referència a les feines agrícoles, a on no calia filar prim.

Derivat de PALA i FANG.

69.- COMPTE (PARA)

Actualment la paraula ***«ojo»*** arracona a la de l'encapçalament. Es tracta d'una forma clarament castellana —existència de ***«j»***— equivalent a la nostra ull. Quan el castellà diu ¡OJO! vol dir PON EL OJO EN ALGO —figuradament l'atenció—. El fragatí rebutja el mot ull —verdader calc semàntic— en aquest sentit però ha assimilat la forma de l'encapçalament i avui coexisteix amb la correcta **PARA COMPTE,** a la que acabarà substituïnt segurament per l'acurçament del mot castellà (dos síl.labes front a les quatre del català).

Quedi constància per tal que no passi com a la paraula ***«majo»***, avui tan *«nostra»* i *«tant de Fraga»* quan és un castellanisme com una casa que ha desplaçat a **BONIC.**

Del llatí OCULU, mateix significat.

70.- PENYORA

És la cosa —a camins, persona— que es posa en poder d'algú com a garantia del pagament d'un deute o del compliment d'una obligació. En castellà... i també en fragatí es diu ***«prenda»***. Se sint dir *«dixar alguna cosa en prenda»* o *«jugar a prendes»*. Probablement l'influència del castellà li ha vingut a través de l'escola. Molts

jocs s'han descatalanitzat així (Veieu XURRO).

Ve de PENYORAR (deixar en penyora), com a derivat postverbal, i el verb procedeix del llatí PIGNORARE / PIGNORE, el significat dels quals és el mateix que coneixem.

A Torrent en diuen «*jugar a PANYORES*»; com es veu perfectament mantingut.

71.- PERTANYER

Un dels dos significats d'est verb l'ocupa **PERTOCAR** —viu a Fraga— que equival al castellà corresponder. L'altre, el d'ésser propietat d'algú, castellà pertenecer és el propi de **PERTANYER**. A Fraga diem ***«perteneixer»***, calc del castellà amb un sufix propi dels verbs acabats en -EIXER, totalment inadmisible.

Voldria dir que hi ha una tendència a formar incorrectament verbs en - EIXER amanèixer, pertenèixer, florèixer, perèixer...) i una tendència a perdre's els verbs acabats en -ANYER. Quants dels que llegiu est article sabeu que TANYER i PLANYER són verbs que es diuen a Fraga?

Veiem dos parells d'exemples:

- «*La terra pertany al gènere humà*».
- «*No li pertoca perlar*».
- «*Est fragment pertany a l'ópera Tosca*».
- «*La propietat del mas pertany al fill més gran*».

Ve de PERTINGERE, pertanyer.

72.- PLAIER

D'esta paraula noms tinc un testimoni —el de ma jaia— a través de ma mare; per tant, lector, t'agrairia que ho comprovessis. També tinc que dir que entra dins la problemàtica dels noms acabats —en castellà— en -CIO (espacio, despacio, desprecio, precio...) i, als que, pel que pareix, tanta afició tenim els fragatins. Com ja hem vist espasio i despresio són castellanismes (Veure ESGAMBI i MENYSPREU); ara veurem que ***«despasio»*** també ho és, car **PLAIER** vol dir a poc a poc, allò que correntment diem ***«despasio»*** i ***«despasiet»***.

- «*Acamina plaier que el crio dorm*».
- «*Menja plaier*».
- «*Dobleguem lo camal plaier*».

Hem de dir sempre **PLAIER** o bé A POC A POC.

També és emprat aquest terme al Rosselló, Garrotxa, Ribera del Flamisell i dins l'àmbit lingüístic nostre, Lleida, Urgell, La Segarra. Per supost, la -R final no es pronuncia. En altres llocs diuen **PLAER** o **PLER**. Totes tres formes deriven del llatí PLACERE, plaure, amb un petit canvi semàntic.

73.- PLEGA

La tenim testimoniada a la RIBERA DEL CINCA. Vol dir replega de diners o

altres coses destinada a beneficència; és comú als dialectes oriental i occidental; correntment se sint dir *«colecta»*, mot que, sense dubte, haurà penetrat dins el nostre lèxic a través de canals eclesiàstics i que hem d'evitar.

Ve del llatí PLICABE, plegar, recollir.

74.- POP

Mol.lusc cefalòpode de diverses espècies del gènere OCTOPUS, de cos oval en forma de sac, cap gros amb un bec, i vuit llargs tentacles a manera de cames, proveïts de xucladors amb els quals s'adhereixen a les roques i als animals que agafen per alimentar-se'n; castellà *«pulpo»*. És molt freqüent sentir dir *«m'agraden molt los pulpitos»*, *«poseu-me una ració de pulpos»*... en lloc de **POP** o **POPETS**. Crec que el canal de pèrdua n'és l'estudi, en castellà, dins de l'assignatura de Ciències Naturals, dels mol.lusc. Cal revifar esta paraula, sobre tot entre el jovent, no ho és.

Del llatí POLYPUS, i aquest del grec πολύπος de molts peus. La paraula està quedant arraconada en les botigues on se vend, mentres que la castellana invadeix escoles, instituts, bars, converses en general.

75.- PORICOS

Es diu de la persona que fàcilment agafa por; en castellà, miedoso. Aquesta darrera forma, una mica catalanitzada, *«miedós»*, li menja el terreny. Hi ha molta gent que desconeix aquest mot; viu juntament amb **PORICA**, també utilitzat a Massalcoreig i Mequinensa. La forma literària és **PORUC.**

El seu origen el trobem en el llatí PAVORE, d'on **PAOR** i **POR**, sustantiu del que procedeix l'adjectiu esmentat.

76.- PRÉSTEC

Dins del procés d'empobriment de la llengua, tenim el llenguatge dels diners (a Fraga sempre s'ha dit **DINERS** i no *«quartos»*); abans, a qui volia amprar li tenien que prestar. Ara bé es conformaven amb el verb i deixaven de banda el sustantiu. Com es diu al acte d'amprar? Amprament? I, en el segon cas, com es diu a l'acte de prestar? Normalment, avui, diem *«préstamo»*, paraula purament castellana. L'invasió d'oficines bancàries ha posat de relleu les greus deficiències del nostre llenguatge. En el cas del títol que encapçala l'article hem de dir que és la forma catalana correcta: **PRÉSTEC**. Res de préstamo. PRÉSTEC.

Del llatí PRAESTITU, participi passat de PRAESTARE, prestar.

77.- RAMADERIA / RAMADER

Es diu de qui es dedica a la cria i comerç de bestiar i a la cria i comerç mateixos. Si bé **ramat** és forma exclusiva, les formes de l'encapçalament apareixen generalitzades com a *«ganader»* i *«ganaderia»*. S'han de rebutjar. Probablement s'hauran introduït per conducta oficial —Hermandad de Agricultores y Ganaderos—.

Procedeix de ramat, derivat del llatí RAMU, branca.

78.- RELLEU

Heus ací una paraula que, en els dos significats seus més característics, ens ha estat introduïda a través del castellà. El primer és un cultime clar: La porció d'un objecte que sobreix de la resta d'aquest, castellà, relieve. En el diàleg vulgar mai es parla del ***«relieve»*** de la terra i quan per necessitats d'expressar-nos cultament ho hem de fer acudim al castellà. Fa una bona vintena d'any es va inventar el *«cine en relieve»*. L'escola i el nou art van espargir la paraula. No és correcta. Hem de dir **RELLEU.**

El segon significat, el de alliberar algú d'una obligació, treball o servei, posant algú altre o posant-se un mateix al seu lloc, castellà, relevo, és a sovint empart sota la aberrant forma de ***«rellevo»***, a mig camí entre **RELLEU** i ***«relevo»***, que malgrat tot ens indica la tendència de la llengua a palatitzar la L.

Veiem dues frases:

- *«El relleu d'Espanya és molt accidentat»*.
- *«Quan es produeix el relleu, els soldats se'n van a dormir»*.

L'etimologia és el llatí RELEVARE, de mateix significat, amb la *«l»* palatitzada en *«ll»* per analogia del verb simple llevar.

79.- RESCABALAR

A sovint se sint dir, després d'una llarga partida de cartes, de qualsevol joc d'apostes que *«estava perdent molt però m'hai pogut recuperar»*; en el mon del negocis hi ha gent que, després de fortes pèrdues, *«se recuperen»*. Aquest darrer verb és incorrecte. La gent gran —i potser que no tan gran— diuen a Fraga, ***«m'hai rescabalat»*** en el sentit de recuperar una pèrdua, l'equivalent del qual en castellà seria resarcirse i, a voltes recuperarse.

Per què no intentem revivar esta paraula? Si desapareix serà per falta d'ús.

És un mot compost parasintètic sobre el mot CABAL.

80.- RISALLA

Acció de riure. És molt freqüent sentir ***«risa»*** per compte de **RISALLA** o ***«sonrisa»*** per compte de **MIJA RISALLA** que són autèntiques formes dialectals fragatines. La forma corrent i literària és **RIALLA.** El nostre parlar encara aguanta la —S— intervocàlica etimològica, car procedeix d'un baix llatí RISACULA, derivat de RISUM (supí RIDERE, riure), forma clàssica d'idèntic significat. Familia lèxica: **risaller, risalleta,...**

81.- ROURE

Així el defineix el Diccionari: Arbre de la familia de les fagàcies, de diferents espècies del gènere Quercus, i principalment la QUERCUS ROBUR, productora de glans —abellotes—, d'una llenya molt dura i resistent al corc, castellà, roble. En el Diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover-Moll consta —dades del començament de segle— que a Pego, Elx... i Fraga diuen ***«roble»***, castellanisme dialectal. No si

guem, doncs, auvinistes i deixem de banda roble. **ROURE** és el mot correcte.

Procedeix del llatí ROBORE, mateix significat.

82.- SAVI

Ho diem del qui posseeix ciència o coneixements molt vastos. La forma correcta i catalana és **SAVI**. L'altra, *«sabio»* ha estat introduïda per mitjà de l'escola pública o religiosa.

També és castellanisme el mot *«sabiduria»*; el correcte és **SAVIESA.**

Ve del llatí vulgar SABIUS i aquest, del clàssic SAPIDUS, de mateix significat.

83.- SEGLE

També pertany a l'àmbit cultural est mot, desconegut per la majoria de la gent. Si, a voltes, s'havia de menester s'agafava el seu sinònim **CENTURIA**, espai de temps de cent anys transcorreguts abans o després del naixement de Jesucrist. Actualment i per necessitats culturals se sint dir a sovent que estem prop del *«siglo XXI»* o bé que *«el siglo passat vam perdre les colònies»*, o que *«el Partenon va ésser construït pels grecs quatre siglos antes de Jesucristo»* (les tres paraules castellanitzades). El correcte és **SEGLE,** si bé l'hem de pronunciar, d'acord amb la nostra fonètica.

L'origen és el llatí SAECULUM, mateix significat.

84.- SEGREST

Acció i efecte de segrestar, és a dir, agafar i retindre algú contra la seua voluntat per demanar-ne rescat, per obligar els seus amics a cedir, etc. Paraula desconeguda en el terme de Fraga i, es clar, substituïda sistemàticament per *«següestro»* o *«següestrar»* aberrants castellanismes. Potser perquè sia cultisme, la realitat és que, com he dit, era desconeguda. Avui quan l'avanç de la cultura ens obliga a emprar-la, l'hem anat a buscar-la al Diccionari castellà.

Del llatí SEQUESTRUM i SEQUESTRARE, mateix significat.

85.- SEU

És corrent sentir de que *«el partit tal o el partit qual tenen la sede al carrer Major o al Cegonyer...»* Esta paraula que significa el seti d'autoritat, el centre d'un poder, que ha estat casi bé monopolitzada per l'Església i que avui, amb la legalització dels partits polítics ha tornat a posar-se de moda, ens ha revingut trespelada pel castellà. Cal que la rebutgem i emprem sempre **SEU.**

Procedeix del llatí SEDE, seti, cadira.

86.- SOFRAJA

Deixo de banda que *«curva»* és un castellanisme. Certes parts del cos no tenen

nom. Millor dit, l'han perdut. Per a mostra, un botó: PARPALLA. El mateix passa amb AIXELLA que en diem davall bras, locució que amaga el fet de que hem perdut el nom. Tres quarts del mateix succeeix amb aquesta part posterior de la cama, oposada al genoll que en diem **CURVA DEL GENOLL**. Només vull fer una consideració: a Tamarit en diuen SOFRANYA i SAFRANYA, a Miquerensa SOFRATGE, i a Massalcoreig SUFRAGI, que s'assemella molt més a la nostra fonètica. D'altres variants n'hi ha molts: SOFRALLA, SOFRAINA, SOFRANYA... ¿Penseu que a Fraga no l'ham tingut? Jo crec que si. De totes formes, cal que recuperem esta paraula, i si no la tenim, emprem la correcta i literària: **SOFRAJA**.

Del llatí SUFFRAGINE, mateix significat.

87.- SOROLL

So o conjunt de sons que no són de veu humana ni d'animal ni d'instruments musicals. Coexisteix amb *«roido»*, castellanisme que hom pren generalment per paraula pròpia nostra. NO HO ES!!! Hi ha la variant **SIROLL**. Són sinònims **SARRAFOLL** i **SARRABASTALL**. soroll estrepitós o cridòria confusa, castellà, estruendo.

L'etimologia no és clara, segons uns del baix llatí SUSURRULUM, segons altres de SOROLLAR, i aquest de SUBROTULARE, fer rodar.

88.- SOSPITAR

Vol dir presumir, per algún indici, que algú és culpable; desconfiar d'algú per senyals no segurs. Nosaltros diem sempre *«sospetxar»*, castellanisme. En certa manera és un cultisme que, mig desaparegut, mig esmortoït, ha tornat a prendre força —crec— per mitjà del llenguatge que gira en torn a la temàtica de misteri, crims, morts, assassinats, etc., a travès de les notes de sang dels diaris: Tot aquest vocabulari el tenim castellanitzat: crimen, asesino, sospecha, huella...

El problema per ressucitar aquest mot es derivarà de la vergonya d'emprar-lo. Però, ¿És vergonyós dir:

- *«Est home m'apareix sospitós».*
- *«Sospito que esta nit no vindrà».*
- *«Tinc la sospita de que mos pasarà alguna cosa».*
- *«Sospitosament, l'home va esgalgar a còrrer»?*

Del llatí SUSPECTA / SUSPECTARE, mateix significat.

89.- SOVINTEJAR

Tota llengua té dret a derivar tota mena de termes que el sistema lingüístic li permeti. Com dirieu *«enriquecer»*? Com dirieu *«aligerar»*? Com dirieu *«abreviar»*? Doncs si usem amb freqüència la locució **a sovint** —podem derivar d'ella el ver **SOVINTEJAR**— en lloc de *«menudejar»*, castellanisme sense cap sentit. Est verb és molt recent. És un cultisme introduït fa poc que cal acceptar en benefici de l'amillorament de la llengua.

L'etimologia l'hem d'anar a buscar al llatí SUBINDE que significava pròpiament tot seguit però que prengué el significat de succesivament i de moltes vegades.

90.- TABOLA

Vol dir diversió sorollosa, castellà jarana o juerga, paraules que ha d'ésser evitades per estranyes —j— a la nostra llengua. GRESCA és sinònim seu totalment acceptable. També s'aplica el nom tabola al taboler, *«a l'home eixelebrat i alegre»*. Abans existia a Fraga, la proba en són els malnoms TABOLO, TABOLA, TABOLETA.

L'etimologia és BATAIOLA, part del vaixell on se situaven fileres de combatents que prenien part en la batalla, per metàtesi i posterior contracció (BATAIOLA TABAIOLA > TABAOLA > TABOLA).

Família lèxica: taboler, tabolejar, tabolada.

91.- TALLAT

Nom que rep la barreja de llet i cafè que tan a sovent hom pren per tal d'esbargir el cap i el sistema nerviós en general. Potser el costum ens ha vingut de Castella —el mateix li succeeix a ***«carajillo»***— i, amb ell, el nom. No podem dir *«fes-me un cortado / cortao»*: Prenguem-ne conciència. Diguem *«posa'm un **TALLAT**»*.

Etimologia: Veure talla-ungles.

92.- TALLA-UNGLES

Esta paraula composta és molt recent; el seu significat el coneixem tots. La seua finalitat era realitzada per les estisores. La forma castellana cortauñas, adaptada a la nostra pronúncia —***«corta-unyes»***— s'ha introduït modernament i avui és forma que cal bandejar. *«Cortar»* significa *«tallar»* i *«uña»* vol dir *«ungla»*, per tant us animo a emprar **TALLA-UNGLES**. Voldria afegir que a l'hora de la pronúncia, cal per adaptar-la a la nostra particularitat fonètica de palatització de certs grups consonàntics —que compartim amb les contrades de la Ribagorça—.

Prové del llatí vulgar TALLEARE, mateix significat, derivat de TALEA, branca tallada per transplantar.

93.- TAULELL

Taula llarga i alta damunt la qual els botiguers mostren els gèneres als compradors. Cada volta és troba més arraconada per ***«mostrador»***. La forma de la que es deriva, TAULA, ja fa temps que va morir per la força del respectiu mot castellà. Quant tardarà est en desaparèixer?

Ve com he dit, de TAULA i aquest del llatí TABULA, taula.

94.- TONYINA

Paraula doblement interessant per quant va, essent substituïda paulatinament per dos castellanismes que ara veurem.

En son primer significat s'anomena així el peix teleosti de gènere THYNNUS i principalment l'espècie THYNNUS THUNNINA, que és fa d'uns tres metres de llarg, és negre blavenc per damunt i gris per davall, i és comestible tant fresc com a sa lat. Castellà, atún.

També rep aquest nom una sèrie de cops violents, donats per agredir, per fer mal, per castigar... en castellà paliza o tunda.

Quede clar que **TONYINA** es diu, a Fraga, amb els dos significats.

Del llatí THUNNA, mateix significat.

95.- TORN

Tenim aquest mot perfectament emprat amb el sentit del castellà torno, però avui s'està imposant el barbarisme *«turno»* en el cas de, per exemple, taules rodones, conferències, xerrades... a l'hora de demanar paraula. Se sint dir *«eurim un turno de paraules»*, *«quan sigue el turno, parlaràs»*... És paraula recentment introduïda, a través d'aquest nou tipus de comunicació que és, com he dit, la taula rodona, que requereix un moderador i un **TORN** de paraules. També cal que l'emprem en l'expresió *«EN TORN DE...»* (*«en torno a...»*).

Cal buscar el seu origen en el llatí TORNU, volta, formació postverbal damunt TORNARE, *«Voltar»*.

96.- TÒTILA

D'una persona que és curta d'enteniment diem que és *«tonta / tonto»*, castellanisme evident. En poques paraules diré que podem emprar amb la conciència tranquil.la altres sinònims correctes. Heus-los ací: **BENEIT, BENEITOT, BABAU, XIMPLE, ENZA, TOTILA, RUC, CURT**... i encara en podriem trobar més.

97.- TRETA

Manifestació sobtada del pensament; afirmació, resposta, etc. amb què s'expressa una idea, sobre tot si és enginyosa o estranya, castellà *«ocurrencia»*, que massa a sovent li ocupa el lloc.

Del llatí TRACTA, de TRAHERE, tirar.

98.- VEREMAR

Tallar o collir els raïms; fer la collita de raïms; en castellà, vendimiar. Nosaltros la pronunciem —el mateix succeeix amb tota la família lèxica a qui pertany— sense -E, és a dir, **VREMAR**. L'influència de l'escola la va arraconant i el castellanisme *«vendimiar»* s'estén a tot estrop entre el jovent. Ho pronuncien com a nosaltros

també a Sort-Tremp, Ponts, Tamarit, Urgell, Lleida, Calasseit...
Del llatí VINDEMIARE, mateix significat.

99.- XEROP

Beguda que es fa coent sucre amb aigua fins que sia espès i afegint-li substàncies refrescants o medicinals; en castellà ***«jarabe»***. Est mot l'hem de recuperar. Es VIU, però està patint un fort atac de la forma castellana gràcies a la força que esta darrera rep dels metges castellano-parlants o la rotulació del medicaments. Encara que es pronúncia diferentment segons les comarques, la forma nostra —**XEROP**— és la mateixa que empren a Lleida, Borges i altres pobles de l'Urgell. La forma correcta literària és **XAROP**. Prové de l'àrab SARAB, vi.

100.- XURRO

Eix joc tant corrent, tant practicat, el podem descriure així: Els jugadors es divideixen en dos colles; els de la colla que para, es posen en filera, acalats de manera que l'esquena formi un angle recte amb les cames; els de la colla contrària, d'un tros enfora, prenen arrancada i corrents van a saltar damunt les esquenes dels primers dient: *«Xurro, media manga, manga entera, ¿dime lo que es?»* al temps que senyalen la ma, la part anterior de colze o el muscle. Si els que paren no poden aguantar el pes, els qui estan damunt baixen i tornen a repetir el joc. Si els que salten no poden pujar damunt l'esquena dels altres o quan hi són damunt toquen a terra amb els peus, paren ells i els qui paraven són els qui després salten. Si aguanten els de damunt i els de davall, aquestos contesten *«Xurro»*, *«Media manga»* o *«Manga entera»*. Si ho encerten paren els de damunt i si no, es repeteix el joc.

Ara bé, des del nom del joc fins al contingut, estàn castellanitzats. La gent gran de Fraga no diuen *«jugar al xurro»*, sino *«A CAVALL SALT»*; a Torrent li diuen *«A CAVESAL»*, evidentment una deformació de CAVALL SALT. En altres llocs, entre altres Lleida, hi diuen CAVALL FORT, o CAVALL BERNAT o CAVALL DE SANTIFOC. A Valls diuen CAVALL SALT al joc que nosaltros diem, també en castellà *«A LA UNA ANDABA LA MULA»*.

A camins els jugadors —fragatins— construeixen un diàleg catalanitzat. Heuslo ací:

- *«Xurros, patates o bunyols! Dis-me lo que vols?»*.
- *«Xurros! (o patates, o bunyols...)»*.